

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за Историју

Београд-септембар 2020

Мастер рад

Тема: Византинци у Доментијановом житију
светог Саве

Ментор:

Др Влада Станковић

Студент:

Марко Матић ИС19/65

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА:

ИЗВОРИ:

Доментијан, Житије св. Саве.....Доментијан, Житије светог Саве, Стара српска књижевност I, Нови Сад 1970.

ЛИТЕРАТУРА:

Острогорски, Историја Византије.....Георгије Острогорски,

Историја Византије, Београд 1959.

Група аутора, ИСН 1.....Група аутора, Историја српског народа 1,

Београд 1981.

Ћирковић, Доментијанова просопографија.....Сима Ћирковић, Доментијанова просопографија, Зборник радова Византолошког института XLV, Београд 2008.

М.Живојиновић, О боравцима св. Саве у Солуну.....Мирјана Живојиновић, О боравцима светог Саве у Солуну, Историјски часопис XXIV, Београд 1977.

Р.Радић, Обласни господари у Византији.....Радивој Радић, Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века, ЗРВИ 24-25, Београд 1986.

М. Ласкарис, Византијске принцезе..... Михаило Ласкарис, Византијске принцезе у средњеовековној Србији, Београд 1990.

Д. Марјановић, Византија и српска црква..... Драгољуб Марјановић, Византија и српска црква, Нови Сад 2018

М. Динић, Доментијан и Теодосије..... Михаило Динић, Доментијан и Теодосије, Прилози КИЈФ 25 (1959)

Љ. Стојановић, Родослови и летописи Љубомир Стојановић, Стари српски родослови и летописи, књига XVI, Сремски Карловци 1927

Р. Радић, Цариград у српским житијима.....Радивој Радић, Цариград у српским средњеовековним житијима, Новопазарски зборник 33/2010

ПРЕДГОВОР

Сматрам да је тема којом се бавим у овом раду веома битна, нарочито ако се узме у обзир чињеница колико су Византинци у овом периоду утицали на Српску историју. Такође треба истаћи и утицај Византинаца на светог Саву који је био једна од највећих личности српске историје. У нашој стручној литератури никада није писано директно само о Византинцима који су помињани у Доментијановом житију, пажња је увек била усмерена на све личности о којима је Доментијан писао. И управо сам инспирисан сазнањем да Византинцима у Доментијановом житију никада није приступано са тачке са које им приступа ова тема одлучио да пишем о Ромејима помињаним у житију једног од највећих српских светаца. Уз то одувек су ме занимали односи Византије и Србије па сам у овој теми видео могућност да кроз живот светог Саве пишем о значају појединих Византинаца за самог првог српског архиепископа а на крају и за саму Србију. Поред горе наведених разлога за ову тему сам се одлучио и због свог мишљења да једна оваква тема заслужује много више пажње него што јој је до сада поклањано у научној литератури. Такође истакао бих да ми је било велико задовољство да пишем о овој теми и да сам уживао у састављању овог рада. Током писања о овој теми нисам се сусрео ни са каквим проблемима нарочито ако се узме у обзир да се о већини Византинцима помињаним у житију углавном зна доста и пошто је већина њих посведочена и у другим изворима.

На крају бих се захвалио свом ментору, професору Влади Станковићу који ми је изашао у сусрет и усмеравао ме у писању рада као и професору Радивоју Радићу који ми је помагао око литературе коју сам користио у изради овог рада.

УВОД:

Византија и Византинци имали су изузетно велику улогу у средњовекојој историји Србије. Утицај РOMEЈског царства на Србију био је огроман и протезао се од културе преко религије до војске и државне организације. Време Светог Саве било је изузетно значајан период у Српској историји: Србија је постала краљевина и добила аутокефалну цркву. Иако сама Византија није имала никакве везе са подизањем Србије у ранг краљевине 1217.године, у наредним годинама Византинци су одиграли изузетно важну улогу у историји Србије. Житије светог Саве јасно показује значај Византинаца како у Савином животу тако и у историји Србије тих деценија. Византинци су неизмерно утицали на самог светог Саву, ту треба најпре поменути монаха Макарији који је био Савин учитељ у време пре него што је постао архимандрит, затим Солунски митрополит Константин Месопотамит с којим се Сава срео само једном али који је ипак имао утицаја на даљи Савин развој и успон. Византијски владари из династије Анђела, Исак 2 и Алексије 3 имали су велики значај јер је први уговорио брак каснијег краља Стефана Првовенчаног са својом синовicom Евдокијом. Други је био отац Евдокијин и захваљујући њему Срби су подигли Хиландар добили самосталност овог манастира уз богато даривање. Господар Епира Теодор Анђео био је отац супруге краља Радослава, Ане. Али владар који је свакако урадио најзначајнију ствар за Србију био је Никејски цар Теодор I Ласкарис када је изашао у сусрет Савиној молби и утицао на патријарха Манојла I Саратена да хиротонише Саву за архиепископа. Сасвим је јасно да Сава неби био хиротонисан за архиепископа и Србија неби стекла аутокефалност да Теодор то није прихватио без обзира дали је патријарх био расположен за тако нешто. У самом житију нема помена патријарха Манојла I Саратена, Доментијан наводи Германа II као патријарха који је хиротонисао Саву.

Навођење Германовог уместо Манојловог имена је заправо и једина велика грешка у читавом Доментијановом житију светог Саве. Ово је заправо једини проблем у житију који захтева помну анализу како би се дошло до одговора како је добро обавештени Доментијан направио овакав пропуст. Још једна грешка јесте навођење тврдње да је Теодор I Ласкарис био отац супруге краља Радослава али ову погрешну тврдњу није тешко исправити јер је историјска чињеница да је краљица Ана била ћерка Теодора I Анђела. Доментијан је показао своју обавештеност и добро познавање родбинских веза личности о којима говори, па је тако Теодора II Ласкариса ословио термином "сват" очигледно алудирајући да је прва супруга Стефана Првовенчаног Евдокија рођена сестра Теодорове супруге Ане. Јерусалимски патријарх Атанасије II имао је такође значајну улогу у монашком животу Србије јер је на Савину молбу дозволио да се у Светој земљи изгради манастир светог Јована Богослова који је неколико векова био стециште српског монаштва у Светој земљи. Поред тога Јерусалимски патријарх је био и близак пријатељ светог Саве што се да видети и из навода у самом житију. Наравно у житију има још Византинаца али о њима овде нећу писати јер нису одиграли велику улогу у историји Србије тога времена. Управо сам свестан чињенице о значају Византинаца за Српску историју Савиног времена одлучио да као тему свог мастер рада измем тему која ће имати за циљ да говори о Византинцима који су утицали на ток Српске историје у ово време. Свети Сава као једна од најзначајнијих личности Српске историје је увек био у фокусу мог интересовања па сам се одлучио да кроз његов живот истакнем значај РOMEЈА за историју Србије. Пре него што сам одлучио да узмем ову тему мало сам детаљније истраживао и схватио сам да не постоји нити један научни рад који се бави само Византинцима у житију светог Саве. Због тога сам изабрао управо ову тему. Током писања свог рада и читања житија светог Саве схватио сам да је значај Византинаца за Српску историју далеко већи и сложенији од мог првобитног гледишта.

Циљ овог рада био је да на један јасан и једноставан начин истакне сваког Византинца који се помиње у Доментијановом житију светог Саве и да без обзира на значај тих личности наведем на који начин су били повезани са светим Савом и Србијом и која је била њихова улога и значај у догађајима из живота првог српског архиепископа. Сматрам да је начин на који сам структурирао рад, просопографија, најбољи начин да се што подробније обради једна оваква тема, пошто се на један једноставан и прегледан начин даје преглед свих Византинац помињаних у житију. Други циљ био је показивања значаја Византинаца на српску историју тог доба и њихов утицај на успон светог Саве и саме Србије, пре свега у црквеном погледу. Сматрам да је рад испунио оба циља имајући у виду да сам се потрудио да

Савин живот и српска историја, како политичка тако и црквена, су нераздвојни имајући у виду Савин утицаја на прилике у Србији и све оно што је урадио за свој народ и своју земљу. Неоспорно је да су Византинци са којима се сретао имали утицаја на њега а да је он тај утицај преносио својим ученицима међу којима је био како и сам каже и Доментијан. Савино житије исто тако у себи садржи и значајне идеолошке поруке које су завијене у фразе које се чине историјски нетачне нпр. Доментијан Теодора I Ласкариса назива "цариградски цар" желећи да истакне да је Ласкарис директни наследник Византијских царева.

Одлучио сам да свој рад конципирам тако да излагање буде што је јасније и прегледније па сам одлучио да га поделим у три велика поглавља:

1. Рукописи и историја текста житија светог Саве.
2. Просопографија житија светог Саве
3. Доментијаново житије као извор

У првом поглављу ћу говорити о сачуваним рукописима житија и историји текста. Овим поглављем је било веома тешко бавити се јер код нас још увек непостоји критичко издање овог изузетно важног текста па није било могуће детаљно писати о овоме услед недостатка литературе. Те сам се морао ограничити на изношење основних информација.

У другом поглављу излагање сам конципирао као Просопографију како бих што јасније и прегледније навео личности и изнео чињенице о њима и контекст у ком су поменути у самом житију.

Треће поглавље има за циљ да покаже на који начин је Доментијаново житије светог Саве коришћено као извор и на који начин је утицало на касније историјске саставе. Наравно Теодосијево житије светог Саве је полазна тачка одакле почиње ово поглавље имајући у виду да је то први текст који се ослањао на Доментијаново житије. Поред Теодосијевог житија трагови Доментијановог утицаја на касније историјске саставе могу се видети у родословима, летописима и другим текстовима каснијег периода.

Наравно главни извор на основу којег је настао овај рад је Доментијаново житије светог Саве које представља једно од најстарији српских житија. Поред овог незаобилазног извора користио сам још и књигу професора Михаила Динића, Стари српски родослови и летописи које сам користио као извор за касније историјске саставе у којима се могу наћи трагови Доментијановог житија. Доментијанова Просопографија професора Симе Ћирковића је био рад на који сам се веома много ослањао по различитим питањима везаним за тему. Коначно управо сам на основу овог рада и конципирао свој мастер рад. Књига професора Драгољуба Марјановића, Византија и српска црква у 13. и 14. веку је књига коју сам уз Доментијанову просопографију Симе Ћирковића највише користио. Она ми је у првом реду помогла да расветлим црквени спор Епира и Никеје у време Савине хиротоније и утицај Солунског митрополита Константина Месопотамита на првог српског архиепископа. Наравно књигу сам користио и за још понеке ствари али две горе наведене биле су главне због којих сам био упућен на ову књигу. Рад професорке Мирјане Живојиновић, О боравцима светог Саве у Солуну, је био још један рад који ми је много помогао. Историја Византије од Георгија Острогорског и Историја Српског народа 1 су коришћене у мањој мери због тога што су то поприлично ошта дела нарочито ово друго те од њих није било превише користи. Историју Византије сам користио више, пре свега за делове другог поглавља у којима сам износио чињенице о животу личности о којој сам писао.

Поред горе поменутих књига користио сам и Византијске принцезе у средњевековној Србији од Михаила Ласкариса.

Списак литературе коју сам користио употпуњују следећи радови:

Доментијан и Теодосије, М. Динић.

Цариград у српским средњевековним житијима, Р. Радић.

Обласни господари у Византији крајем 12. и у првим деценијама 13.века, Р. Радић.

Византија и српска црква, Нови Сад 2018, Драгољуб Марјановић,

РУКОПИСИ И ИСТОРИЈА ТЕКСТА ДОМЕНТИЈАНОВОГ ЖИТИЈА СВ. САВЕ

Најпре мислим да би пре него што почнем да пишем о самој теми требало да кажем неколико речи о самом Доментијану. Доментијан је био српски светогорски монах непознатог порекла, теолошки учен и веома ортодоксан у својој оријентацији. О њему се зна веома мало, таман толико да је био јеромонах, да је живео у Карејској испосници а потом на Спасовој води у брдима изнад Хиландара, у пиргу Преображења.¹ Претпоставља се да је рођен почетком 13. века, незна се ни где ни када је умро. Сам за себе каже да је био последњи ученик светог Саве. Доментијан је житије светог Саве написао по жељи краља Уроша 1 (1243-1276), дело је настало 1243 или 1254.године.² На самом крају житија Доментијан објашњава како је дошло до тога да напише ово дело: " ... у дане тих светих мужева некоем чрнци који живи у Светој Гори, тога преосвећенога кир Саве последњем ученику, грешном јеромонаху Доментијану, Бог предложи да разуме живот овога преосвећенога кир Саве. И заповешћу божјом и светога Духа учен, и молитвом преосвећенога кир Саве вођен, он га написа у самој Светој Гори, у месту званом Кареје, а у сихастирији тога самога преосвећенога кир Саве, у којој је црква светога Саве Јерусалимског. А Господом нашим Исусом Христом и молитвама тога преосвећенога кир Саве, због благе вере и због љубави велике коју имађаше ка преосвећеном свом господину кир Сави благоверни господин наш Стефан крал, Урош, тога ради посла му Бог пресавршену молитву његову, и харизма му би та књига³."⁴

Доментијаново житије је једно од најстаријих сачуваних српских житија.

¹ ИСН 1, 337

² Исто,338

³ Харизма (грчки) - поклон,дар

Мада је дело без сумње по тону и погледу на свет монашко и светогорско, ово житије је било намењено двору и носило је сасвим одређену поруку, житије је за циљ имало изношење програма преображавања српског "отачаства" у идеалну средњевековну државу. И можда се управо тиме да објаснити оскудна рукописна традиција, јер нам је житије познато само кроз три рукописа⁵ Такође треба истаћи да житије светог Саве никада није одвајано од житија светог Симеона јер су управо њих двојица били темељ на којем се градио духовни идентитет Србије.

Доментијаново житије светог Саве данас је познато у три штампана рукописа Бечки,Петроградски и Јагићев. Бечки је приредио и 1865.године издао Ђуро Даничић и данас је познат као Даничићев рукопис. Петроградски рукопис још увек нема критичко издање па га нисам ни користио у раду. На крају имамо Јагићев рукопис који заправо представља допуне и разлике из Петроградског рукописа. Као што је професор Сима Ђирковић приметио, показало се да данас темељно изучени рукописи не представљају репрезентативан узорак укупне рукописне традиције Доментијанових списа.⁶ Може се дакле са сигурношћу рећи да је до нас дошао само један мали део узорка рукописа Доментијановог житија светог Саве и да једино у појединим историјским саставима каснијег времена можемо пронаћи изводе из тих данас непознатих рукописа. Говорити о оригиналности три горе поменута рукописа је веома незахвално јер је сасвим извесно да су и они преписани са неког старијег рукописа. Овој тврдњи у прилог иде и чињеница да међу сачуваним рукописима житија постоје значајне разликује.

⁴ Доментијан, Житије св. Саве, 308-309

⁵ ИСН 1, 338-339

⁶ С. Ђирковић, Доментијанова просопографија, 153

Обим и сложеност рукописне традиције Доментијановог житија светог Саве постали су видљиви након издавања студије професорке Љиљане Јухас-Георгиевске, Живот светог Саве од Доментијана ,Историја текста издате 2003.године. До ове књиге нажалост нисам успео да дођем те је остала ван списка литературе која је коришћена приликом израде овог рада. Због тога сам у значајној мери био онемогућен да у овом поглављу дубље обрадим тему овог дела свог рада.

ПРОСОПОГРАФИЈА ДОМЕНТИЈАНОВОГ ЖИТИЈА СВ. САВЕ

— Цар кир-Исак — Цар Исак II Анђео (1185-1195), унук Константина Анђела и принцезе Теодоре најмлађе ћерке цара Алексија I Комнина. Случај је хтео да након пада цара Андроника I, Исак заузме његово место као истакнути члан опозиције свога рођака.⁷ Приликом помињања имена цара Исака II Анђела, Доментијан пише: " Када је ту живео (Св. Сава, манастир светог Пантелејмона), после не многога времена, стигоше изабрани војници, послани од оца његова, и многи други од солунске области, по заповести цара кир-Исака.⁸

— Кир Алекса — Цар Алексије III Анђео (1195-1204) завладао је превратом, збацивши са власти и ослепевши рођеног брата цара Исака II. Власт је изгубио када се син бившег цара Исака II, Алексије, који је био штићеник крсташа који су за његов рачун опсели Цариград. Алексије III је побегао из опсаене престонице поневши са собом читаву државну ризницу. Након тога Исак II је враћен на престо а потом је прогласио сина за свог савладара (Алексије 4). Живот Алексија III је у наредним годинама био обележен лутањима, најпре је отишао у Тесалију где је царица Еуфросина имала простране поседе а потом је склопио савез са Лавом Згуром.⁹ Након Згурове пропасти Алексије III се предао Бонифацију од Монферата који га је послао на запад, нешто касније Михаило I Анђео га је откупио од Латина и послао га Иконијском султану. Иконијски султан је покушао да га искористи против Теодора I Ласкариса али када је је Теодор након жестоких борби коначно победио Турке Селџуке и убио султана, Алексије III је пао у заробљеништво. Скончао је као монах у једном никејском манастиру.¹⁰ Царевање Алексија III било је обележено значајним збивањима у српско-византијским односима.

⁷ Остогорски, Историја Византије, 376

⁸ Доментијан, Житије св. Саве, 124

⁹ Р. Радић, Обласни господари у Византији, 250

¹⁰ Остогорски, Историја Византије, 403

Цар Алексије се у житију Св. Саве први пут помиње када је Сава послат од стране игумана манастира Богородице Ватопедске да за манастир обави неке ствари у Цариграду. У тексту стоји: " И када је он дошао ка цару у Константинов Град, био је примљен од цара са великом чашћу..... и запита га цар о пребивању оца његова..... а цар уздививши се због неисказаног самотрења божјег, прослави бога због његове смерности; и посла му много злата са великом чашћу. И одликова светога назнаменика божјег кр Саву сваким частима..... И рече к њему: „Све што требаш од царства ми, ништа ти није забрањено“; јер му беше пријатељ¹¹, и све што му рече игуманова посланица о манастиру Свете Богородице, све му цар испуни, што требова. И потом му рече за тесноту манастира, и молио је Хиландар, и би му дан од цара; и врати се од цара у Свету Гору са великим даровима.¹²

Након што је од карејског сабора добио дозволу да сазида манастир и након што је манастир завршен, Сава одлази поново у Цариград код цара Алексија III. У тексту житија стоји да је Сава од стране цара примљен уз све почести. Да је потом цару испричао о манастиру који је саздао и да се на крају обратио цару речима: "Но и још молимо богољубиво ти царство, да нам велико ти царство даде тамо више од тога." И цар му рече: „Са радошћу, што треба светиња ваша, да сатворим и мој мертик¹³ с вама".¹⁴ У наставку текста побројане су ствари које је цар даривао, најпре је наведено да је цар Хиландару припојио царски манастир Зиг¹⁵ са како стоји свим "пасиштима" и метохијама. Да је затим цар издао хрисовуљу¹⁶ са "сваким царским утврђењем, што је неподигнуто до садашњег дана" и да је на крају Хиландар прогласио царским манастиром.¹⁷

¹¹ Царева ћерка Евдокија била је удата за тада великог жупана а касније Првовенчаног краља Стефана, Савиног брата.

¹² Доментијан, Житије св. Саве, 154

— Цар кир Теодор — Теодор I Ласкарис (1204-1222) био је ожењен Ирином, ћерком цара Алексија III Анђела. Теодор је своје царско право темељио управо на том браку. Уз Теодорово име коришћени су термини сват и грчки цар. Што се тиче овог првог термина објашњење је чињеница да је Стефан Првовенчани био ожењен Евдокијом сестром жене Теодора Ласкариса, Ане.¹⁸ Други термина је употребљен у контексту свадбе принца Радослава: " И оженивши га од грчкога цара кир Теодора.....".¹⁹

Ту је дошло до грешке јер се радило о Теодору Анђелу (1224-1230) господару Епира и Солуна кога је Охридски архиепископ Димитрије Хоматин крунисао за цара. У прилог овој тврдњи иде и чињеница да се из текста јасно види да Доментијан разликује двојицу Теодора, када говори о састанку Св. Саве и епирског господара назива га " сватом си кир Теодором ".²⁰ Истовремено Доментијан је показао изузетно познавање родбинских веза Ласкариса, то се најбоље да видети када наводи да је Јован Ватац ожењен ћерком Теодора 1 Ласкариса (Ирина Ласкарис) и када помиње Јовановог сина, каснијег цара Теодора 2, тако да горе наведена тврдња да је Доментијан ословљавајући Теодора 1 Ласкариса као "свата" вероватно мислио на сродство његове жене Ане и Евдокије, прве жене Стефана Првовенчаног сасвим има смисла . Док коришћење термина грчки цар уз име Теодора I Ласкариса јасно показује да се сматрало да је Nikeјско царство директни наследника Византије и њене државне традиције а Теодор законити наследник византијских царева. Сава је након очеве смрти остао на Светој гори све до тренутка када је са очевим моштима дошао у Србију. У домовини остаје као архимандрит Студенице до 1217.године а потом се враћа на Свету Гору.²¹ Године 1219 Сава одлази у Nikeју где бива примљен са свим почастима, Доментијан наводи да је цар Теодор, Саву изузетно ценио и дивио му се.²²

¹³ Доментијан, Житије св. Саве, 159

¹⁴ Манастир се налазио недалеко од Хиландара у планини близу Просфоре

Након што је са царем завршио манастирске послове Сава се обратио цару са молбом да Србија добије свог архиепископа и аутокефалност од Охридске архиепископије. Теодор је изашао у сусрет молби и иако се из текста Доментијановог житија Св. Саве да видети да Сава позицију архиепископа није тражио директно за себе²³, он бива хиротонисан за првог Српског архиепископа 1219.године од стране патријарха Манојла I Саратена Харитопула (1217-1222) .²⁴ Теодосије у свом житију пише да је Сава желео да " иде у царствујући Константинов град, у којем је тада царевао Теодор Ласкарис".²⁵ Ова тврдња је међутим веома контроверзна имајући у виду да је Теодосије морао знати да је Цариград у време Савине хиротоније био под влашћу Латина, сам догађај је био превише значајан да би Теодосије направио такву грешку. Доментијан с друге стране Теодора Ласкариса ословљава као "цариградског цара" али непомиње непосредно Цариград приликом хиротоније. Код оба аутора да се видети да је Теодор Ласкарис сматран директним наследником Византијских царева. Ова разлика везана за помињање Цариграда може се објаснити чињеницом да је у време када је Теодосије писао Савино житије, дакле почетком 14.века, сећање на Латинску окупацију Цариграда већ почело бледи. Читаоцима с почетка 14.века, који се можда нису ни сећали Латинске окупације, било је једноставније да појме да се један тако важан догађај српске историје догодио у Цариграду него у Никеји, за коју неби било погрешно претпоставити, многи никад нису ни чули.²⁶

¹⁵ Хрисовуља потиче из 1199 године те се и Савино друго путовање у Цариград смешта у ту годину

¹⁶ Доментијан, Житије св. Саве, 159

¹⁷ Исто , Житије св. Саве, 239

¹⁸ М. Динић, Доментијан и Теодосије,6

¹⁹ Прилог у облику сталног давања или стални годишњи приход.

²⁰ Ћирковић, Доментијанова просопографија, 143

Алексије V Мурзуфло се помиње једино на маргинама Петроградског рукописа житија св. Саве док у Бечком рукопису нема његовог спомена . У рукопису под годином 6722, кад је према истом рукопису Сава хиротонисан за архиепископа, стоји да је Алексије V био савладар цара Теодора I Ласкариса. У потпуности је искључена таква могућност јер се зна да је Алексије V Мурзуфло погубљен непосредно након пада Цариграда у руке крсташа 1204. године, међутим као зетовима цара Алексија III Анђела, могуће је да се обојици приписивало право на царевање и наглашавао династички континуитет. Према овом рукопису Алексије Мурзуфло био је још увек жив 1213/1214.²⁷ Историјски је међутим потврђено када је Алексије V умро тако да је сасвим јасно да овај подат изнет у Петроградском рукопису нема историјске подлоге.

—— Калојан—— Цар Јован III Дука Ватац (1222-1254), на челу никејске државе наследио је цара Теодора I Ласкариса чијом ћерком Ирином је био ожењен. Био је изузетно способан војсковођа а сматра се и једним од највећих византијских владалаца у историји.²⁸

²¹ Група аутора, ИСН 1, 316-317

²² Доментијан, Житије св. Саве, 203

²³ Исто, 203

²⁴ Група аутора, ИСН 1, 317

²⁵ Р. Радић, Цариград у српским житијима, 32

²⁶ Исто, 33

²⁷ С. Ћирковић, Доментијанова просопографија, 144

²⁸ Острогорски, Историја Византије, 407

Након повратка са ходочашћа из Свете земље 1229-1230 Сава је посетио цара Јована III Ватаца, описујући овај догађај Доментијан каже: " сам Преосвећени оде ка благоверноме цару, и цар га прими са љубављу као Божјег ученика и санаследника светих, и свељубезно угостивши га..... и од стола свога даде му лађу..... и положише у њу све потребе Преосвећеног".²⁹ Доментијан на крају житија када наводи када је свети Сава умро, између осталог наводи да се то десило док је Јован 3 Ватац још увек владао Никејским царством.³⁰

— цар кир Теодор — Цар Теодор I Анђео (1215-1230), на челу Епирске деспотовине наследио је полубрата Михаила I Анђела. Био је веома способан владар и војсковођа који је за кратко време од Епира направио велику силу и највећег претендента за обнову Византијског царства. Његов највећи успех био је заузеће Солуна 1224 и слом Латинске Солунске краљевине. Након што га је победио и заробио у битци код Клокотнице 1230.године, бугарски цар Јован II Асен (1217-1241) је ослепео Теодора.³¹ Теодора је наследио брат Манојло који је држао Епир,Тесалију и Солун успевајући да задржи независност, победник код Клокотнице је преузео Македонију и Тракију. Теодор је до 1237.године са породицом био у заробљеништву. Од тада па до пада Солуна под Никејску власт Теодор је помагао свом сину Јовану у владању. Након пада Солуна у руке Јована III Ватаца 1246. Теодор је одведен у Никеју где је 1253.године и умро.³²

У житију је поменут приликом састанка са Савом у Солуну који се одиграо након Савиног повратка са првог путовања у Свету земљу 1229-1230. Пошто се Сава са ходочашћа вратио 1230, до састанка је морало доћи пре битке код Клокотнице. Доментијан пише да се Сава " састаде са пријатељем својим, царем кир Теодором", у наставку каже да је цар организовао весеље поводом Савине посете и да су се растали љубазно.³³ У делу у ком сам писао о цару Теодору I Ласкарису већ сам говорио о грешци Доментијановој када је никејском владару приписао очинство над Радослављевом супругом тако да о томе овде нећу писати.

²⁹ Доментијан, Житије св. Саве, 252

³⁰ Исто, Житије св. Саве, 308

— кир Теодор — Цар Теодор II Ласкарис (1254-1258), син цара Јована III Дуке Ватаца и царице Ирине Ласкарис. Иако његова владавина није приближила Византинце коначном циљу успео је да сачува тековине свога оца од спољних непријатеља и одржи Никејску царевину као велику силу. Патио је од епилепсије у још тежем облику него његов отац, од ове болести је на крају у тридесет седмој години живота и умро.³⁴ Владавина цара Теодор II Ласкариса хронолошки је изван Доментијановог казивања али се помиње да га је Св. Сава као дете благословио током боравка у Никеји 1230.године: " и благословивши њих (цара Јована III Ватаца и царицу Ирину) и рођено од њих, сина њихова кир Теодора".³⁵

— патријарх Атанасије — патријарх Атанасије II Јерусалимски седео ја на патријаршијском трону између 1223. и 1244.године када је настрадао приликом муслиманског заузимања Јерусалима. Није познато које је био народности али се претпоставља да је био Грк врло вероватно из Никеје.³⁶

³¹ Острогорски, Историја Византије, 409

³² Детаљније у Острогорски, Историја Византије 1953

³³ Доментијан. Житије св. Саве, 255

³⁴ Острогорски, Историја Византије, 407

³⁵ Доментијан, Житије св. Саве, 252

³⁶ У акатисту који му је посветила Јерусалимска црква стоји да је није био из Палестине већ да је је "дошао са за запада".

Свети Сава је посетио Свету земљу два пута, први пут 1229/1230.године а други пут 1234/1235, и оба пута се срео са патријархом Атанасијем. Доментијан приликом помињања патријарха Атанасија истиче изузетно пријатељске односе које су имали патријарх и свети Сава.

Током првог путовања у Свету земљу Сава је најпре посетио Јерусалим, потом Витлејем да би се поново вратио у Јерусалим пре него што је наставио ходочашће. Приликом првог уласка у Јерусалим након што је обишао света места Сава се први пут срео са патријархом Атанасијем, Доментијан о том првом сусрету каже следеће: " И порадовавши се светло са часним патријархом, и отпочинувши, и потом оде у Витлејем".³⁷ Други сусрет Саве и патријарха Атанасија догодио се приликом враћања св. Саве из Витлејема у Јерусалим одакле је наставио ходочашће. Доментијан говорећи о овом, другом по реду сусрету, каже: " И опет оде ка његову часном служитељу патријарху Атанасију, и с њим двоструко утешивши се због радости небесних и користи душевне, И због законског исправљења и због божаствених служби и оба светилника божја стекоше многу свету љубав међу собом, и много пута службау заједно свету литургију код животворећег гроба, слични светим одјејањем, оба богоразлични служитељи и богомисаони разумници, имајући истиниту божаствену љубав и анђелску вољу, истинити служитељи небесне дворане; обојица уневестивши се Христу од младости, обојица разумне звезде беспочетнога начелника истока Христа, једномисаоно послужише му, колико остадоше на земљи."³⁸

³⁷ Доментијан, Житије св. Саве, 243

³⁸ Доментијан, Житије св. Саве, 243-244

Из Јерусалима Сава започиње ходочашће и потом се поново враћа у Свети град и поново се састаје са патријархом Атанасијем, помен овог сусрета је врло кратак: "И опет се порадова са богоносним патријархом Атанасијем....".³⁹ Сава поново напушта Јерусалим накратко и обилази светиње у непосредној околини Светог града а потом се поново враћа у Јерусалим. Приликом овог сусрета Сава је од патријарха Атанасија добио дозволу да сазида српски манасти.⁴⁰ Манастир светог Јована Богослова био је први српски манастир у Светој земљи. На овај начин Сава је испунио свој главни циљ доласка у Свету земљу.⁴¹ Дакле током Савиног првог боравка у Светој земљи он се чак четири пута састао са патријархом Атанасијем и успоставио изузетно добре односе са њим успут успевши да обезбеди српски манастир за српске монахе у Светој земљи. Ово ходочашће имало је такође за циљ да потврди место и означи присуство аутокефалне Српске цркве у ширем контексту помесних аутокефалних патријаршија које су у то време сачињавале православну икумену.⁴² Доментијан је истакао да су Сава и Атанасије у више наврата служили свету литургију и приликом помињања тих служби неправи разлику између њих двојице, приписујући обојици исте епитете. Доментијан је сасвим сигурно знао како је Јерусалимски патријарх завршио живот те му је додељивао исте епитете као и светом Сави.

³⁹ Доментијан, Житије св. Саве, 247

⁴⁰ Исто, 249

⁴¹ Сава је овај манастир дао као метох манастиру Лавре св. Саве, али су у њему живели српски монаси. Овај манастир је више векова био средиште српског монаштва у Светој земљи а уједно и стециште словенских ходочасника. Био је то богат и цењен манастир. Данас је у рушевинама.

⁴² Д. Марјановић, Византија и српска црква, 77

Приликом другог путовања Савиног у Свету земљу 1234-1235, током ког је посетио Јерусалим, Александрију и Сион а потом у повратку поново посетио Јерусалим, оба пута састао се са Атанасијем. Приликом првог сусрета Атанасије је на сред цркве изрекао како Доментијан наводи "пророчанство" о светом Сави и његовим ученицима.⁴³ Доментијан описујући састанак каже: " часни патријарх велики Арсеније, примивши свету радост дође у цркву у сусрет светом другу своме ".⁴⁴ Од свих личности са којима се Сава сретао, највише се говори управо о Атанасију.⁴⁵ Из текста се јасно види да су Сава и Атанасије били у врло пријатељским односима. Доментијан очигледно наглашава Савину везу са јерусалимским патријархом Атанасијем желећи да што јасније истакне њихово пријатељство.⁴⁶

— патријарх Герман — патријарх Герман II Науплије (1222-1240) рођен је у близини Цариграда, за време четвртог крскашког рата када су крсташи заузеле Цариград служио је као ђакон у цркви Свете Софије. На место патријарха поставио га је цар Јован III Дука Ватац. У житију стоји да је Герман био патријарх који је хиротонисао Саву за архиепископа.⁴⁷ Међутим ту настаје следећи проблем, Сава је хиротонисан 1219.године а Герман је на патријаршијски трон дошао три године касније. У том моменту на патријаршијском престолу седео је Манојло I Саратен Харитопул (1217-1222) те је сасвим јасно да је он био патријарх који је хиротонисао Саву. Истовремено у тексту јасно стоји да се Сава по овом питању обратио цару Теодору I Ласкарису, а имајући у виду да су цар и патријарх сукцесивно седели сваки на свом престолу, Теодор 1204-1222 а Герман 1223-1240, још је теже објаснити како је добро обавештени Доментијан направио овакву грешку. Такође, на маргини Петроградског рукописа име Герман је истрвено а дописано је име Манојло што је хронолошки, према Савиној хиротонији, исправно.⁴⁸ Дакле све у свему закључак је јасан, Герман 2 није био патријарх који је хиротонисао Саву, већ Манојло I Саратен.

⁴³ Доментијан, Житије св. Саве, 274

⁴⁴ Доментијан, Житије св. Саве, 292

— митрополит Костадије — Солунски митрополи Константин Месопотамит. Већ као младом човеку поверене су му значајне дворске функције које су га довеле у близак однос са царем Исаком II Анђелом. Хонијат истиче да је Константин био на врхунцу моћи управо за време владе цара Исака 2. Након што је Алексије III збацио брата са власти Константин је удаљен са двора али је посредством царице Еуфросине враћен на двор. Никита Хонијат пише да је држао положај каниклиоса или чувара царског мастила и да је тај положај сматрао недостојним у поређењу са утицајем који је имао на цара те да је издејствовао да буде проглашен за ђакона од стране патријарха Георгија II Ксифилина.⁴⁹ Пошто према канонима није више могао да обавља световне дужности Константин се повукао са двора. Цар Исак 2 је међутим затражио од патријарха да направи изузетак и дозволи да Константин служи и на двору, те се тако Месопотамит поново вратио у царску службу. Хонијат наводи да је недуго потом постављен за митрополита Солуна.⁵⁰ Месопотамитова каријера као митрополита почела је лоше, он је током 1196 постављен на тај положај, да би већ на пролеће следеће године био уклоњен са тог места а затим је највероватније 1198.године поново враћен на место Солунског митрополита. На том положају остао је до 1204.године. Када је 1224.године Теодор I Анђеослободио Солун од латинске власти за Солунског митрополита је поново поставио Константина надајући се да ће га овај крунисати за цара што је он одбио. Овде је до изражаја дошла Константинова верност Никеји. Дали је као изгнани Солунски митрополит имао неког утицаја на Савино рукоположење за архиепископа није познато.⁵¹

⁴⁵ С. Ћирковић, Доментијанова просопографија, 145

⁴⁶ Д. Марјановић, Византија и српска црква, 82

⁴⁷ Доментијан, Житије св. Саве, 204-205

⁴⁸ С. Ћирковић, Доментијанова просопографија, 146

⁴⁹ Д. Марјановић, Византија и српска црква, 60

У Доментијановом житију " митрополит Костадије" се први пут помиње у контексту Савиног уздизања у чин архимандрита. Доментијан каже: " И када је провео много лета у Светој Гори, и после неког времена апет се сабраше три егшскопа: Никола јеришки и Михаил касандријски и Димитрије адрамерејски, служивши свету литургију у солунској митрополији, у Светој Софији са својим митрополитом Костадијем, а са њима и тај блажени кир Сава, и благословивши га, и сатворише га архимандрита, и дадоше му носити набедреницу и наруквице. А ово сатворише по самотрењу божјем и по свом грчком закону, да буде архијереј ".⁵²

Овај догађај збио се највероватније у јесен 1200.године, а најкасније почетком 1201.године. Овај податак је значајан и због чињенице да нам даје 1200/1201 као *terminus ante quem* за Константиново враћање на положај Солунског митрополита.⁵³ После овога Сава и Константин Месопотамит се никада више нису срели.

— епископ Никола — Доментијан га први пут помиње приликом Савиног рукоположења за ђакона, у тексту стоји: " И би постављен ђаконом и попом од некога богоразумнога светитеља Николе, епископа јеришког ".⁵⁴ То што је епископ јеришки рукоположио Саву није нимало чудно, пошто је још од времена цара Алексија I важило правило да епископи овога града врше хиротоније Светогораца

Постоји могућност да су горе поменити епископ Никола, и епископ Никола који је 1198.године издао акт о предаји старог Хиландара и пратећих поседа Симеону и Сави и који је био присутан приликом предаје опустелог манастира Зига тек створеном Хиландару иста особа.⁵⁵

⁵⁰ Д. Марјановић, Византија и српска црква, 61

⁵¹ Исто, 63-64

⁵² Доментијан, Житије св. Саве, 180

⁵³ М.Живојиновић, О боравцима св. Саве у Солуну, 64

⁵⁴ Доментијан, Житије св. Саве, 180

Епископ Никола наредни пут је помену када је заједно са Савом, митрополитом Солунским Константином и још два епископа служио литургију и са њима хиротонисао Саву за архимандрита.⁵⁶

Приликом Савиног рукоположења за архимандрита уз горе наведеног Солунског митрополита Константина и епископа Николе присутна су била још двојица епископа, Михаило Касандријски и Димитрије Ардамеријски, оба суфрагана Солунског митрополита. Док се о епископу Михаилу незна ништа друго осим да је епископ Касандријски, име епископа Димитрија Ардамејског појављује се на документима које је оверио крајем 12. века.⁵⁷

— прот Доментијан — у Петроградском рукопису ословљен је као "Доментијан звани Јерусалимит" док је у Бечком рукопису ословљен као "Доментије".⁵⁸ Он је једини од три прота поменута у житију који је био учесник у неком догађају везаном за св. Саву. Наиме он је био на месту прота када су га обавестили да је из Немањиног гроба потекло миро.⁵⁹ У житију се помињу имена прота Теодора и прота Арсенија, они нису били Савини савременици али су посведочени у документима из других манастира. Исто тако скоро је немогуће аргументима потврдити или оповргнути дали су били Грци или не.

⁵⁵ М.Живојиновић, О боравцима св. Саве у Солуну, 64

⁵⁶ Доментијан, Житије св. Саве, 180

⁵⁷ М.Живојиновић, О боравцима св. Саве у Солуну, 64

⁵⁸ С. Ћирковић, Доментијанова просопографија, 147

⁵⁹ Доментија, Житије св. Саве, 162

— богочастиви Теохтирихтос — игуман манастира Свете Богородице Ватопедске у време када је свети Сава дошао у овај манастир. Сава се обратио Теохтирихтосу и братији са молбом да му дозволе да им се придружи, његова молба је била услишена и дозвољено му је да се прикључи братији. Доментијан даље каже: " И када је ту био, његово прошење би испуњено од Бога и пречисте његове Матере, примивши га богочастиви Теостирихтос, игуман Свете Богородице Ватопедске и постриже га у име Оца и Сина и светога Духа, и обуче га у анђелски образ, и нарече му име Сава монах".⁶⁰

У житију постоји и неколико мањих личности тј. личности које нису толико значајне за главни ток догађаја па тако имамо Макарија⁶¹, монаха Неофита, Доментијана, попа Иларија. Иако су потврђени и у другим изворима о овим људима се ипак зна веома мало. Доментијан без сумње био Србин као највероватније и монах Неофит и поп Иларије. Макарије је врло вероватно био Грк, у житију је поменут када су Саву пресрели неки разбојници тада им је Сава рекао да је ученик Макаријев .⁶²

У житију се нигде непомиње име супруге краља Радослава, краљице Ане Анђео, она је једноставно означена као његова супруга. Није могуће рећи тачну годину Аниног рођења, једина одредница јесте да је била старија од своје сестре Ирине, супруге бугарског цара Јована II Асена.⁶³ Незна се ни тачна година Анине смрти.⁶⁴ Доментијан је говорећи о Радослављевом браку погрешно навео да је отац његове супруге био цар Теодор I Ласкарис.⁶⁵ У наставку житија међутим, приликом помињања састанка св. Саве и Теодора I Анђела види се да је Доментијан разликовао два Теодора и да је знао да је Теодор Анђео био отац Радославове супруге.⁶⁶

⁶⁰ Доментија, Житије св. Саве, 127

⁶¹ Макарије је био Савин духовни отац у време пре оснивања Хиландара.

⁶² Доментија, Житије св. Саве, 133

⁶³ М.Ласкарис, Византијске принцезе,42

Он је такође навео да је Сава био тај који је након братове смрти оженио Радослава Аном. У ту тврдњу ипак треба посумњати имајући у виду да Савини биографи све важније догађаје у држави вежу за њега.⁶⁷ Брак је највероватније склопљен између 1219 и 1220.⁶⁸

Ана је последњи пут поменута када је Сава напуштао Србију након крунисања Радослава за краља, Доментијан наводи: " А благословивши благовернога краља, синовца свога и са Богом дарованом му супругом.....".⁶⁹

—— богобољубива царица —— Царица Ирина Лакарис, ћерка цара Теодора I Ласкариса (1204-1222), супруга цара Јована III Ватаца (1222-1254) и мајка цара Теодора II Ласкариса (1254-1258). Била је веома паметна и изузетно образована жена.⁷⁰

⁶⁴ Исто, 52

⁶⁵ Доментијан, Житије св. Саве, 239

⁶⁶ Исто, 255

⁶⁷ М.Ласкарис, Византијске принцезе, 40

⁶⁸ ИСН 1, 306-307

⁶⁹ Исто, 240

⁷⁰ Острогорски, Историја Византије, 407

Она се помиње приликом Савине посете Никеји 1230.године, да се заиста ради о њој јасно се види у тексту житија у ком стоји: " Такође и богобољубива царица , пошто знађаше Преосвећеног док је још био жив отац њезин, благоверни цар кир Теодор Ласкар, и пошто га је видела да је био у великој љубави са њезиним оцем, и ради тога даде му превелике дарове и врло много злата, као што пре беше видела оца свога....." На одласку из Никеје у тексту стоји да је св. Сава благословио цара Јована III,царицу и њиховог сина Теодора.⁷¹

Из овог прегледа личности јасно се може видети да је Доментијан био изузетно добро обавештен и прецизан по питању личности о којима је писао. Све личности које је поменуо у житију потврђене су и у другим изворима, наравно поједине личности у већој а поједине у мањој мери. Из житија се јасно види да је разликовао личности сличних имена о којима је писао, ту је направио грешку само једном (име оца супруге Радослава Немањића) али се у наставку текста исправио. Грешка коју је направио по питању патријарха који је хиротонисао Саву крајње је не очекивана ако у виду имамо информисаност и прецизност Доментијанову.

⁷¹ Доментијан, Житије св. Саве, 252

ДОМЕНТИЈАНОВО ЖИТИЈЕ КАО ИЗВОР

Тако изгледа просопографија Доментијановог житија св. Саве како се упознаје кроз његове сачуване текстове из досада познате рукописне традиције. Међутим, Доментијанови списи су били коришћени и од стране каснијих писаца, па се вреди запитати шта се догађало са личностима из његовог житија у каснијим списима у којима је коришћен. Теодосијево житије Св. Саве је свакако незаобилазно, у неким рукописима стоји да је житије сказано Доментијаном а списано Теодосијем мнихом.⁷² Према овоме Теодосије би у потпуности зависио од Доментијана. Вршена су многобројна поређења казивања два писца о појединим догађајима а било је и поређења третирања поједих личности. У наставку ћу говорити о разликама између Доментијановог и Теодосијевог житија.

Теодосије у свом житију место цара Исака II Анђела помиње ипарха солунског као човека који је послао своје људе да спрече Растково замонашење и врате га кући. Дакле за разлику од Доментијановог, у Теодосијевом житију нема спомена царске власти у овој епизоди живота св. Саве. Такође код Теодосија нема ни помена цара Алексија V Мурзуфла, код Доментијана он се помиње само на маргинама Петроградског рукописа док у другим рукописима нема његовог спомена. Ово поређено јасно указује да је у подлози Теодосијевој био рукопис ближи Бечком него Петроградском рукопису. Најважнија тачка слагања је у имену патријарха, наиме, и Теодосије има Германа, а то смо видели да је нетачно.⁷³ Код Теодосија такође нема ни помена Теодора, сина цара Јована III Ватаца и унука цара Теодора I Ласкариса. Друге битније личности које је помињао Доментијан помиње и Теодосије. Разлике постоје по питању оних "мањих" личности које нису имале битнији утицај на главни ток догађаја.

⁷² С. Ђирковић, Доментијанова просопографија, 148

⁷³ Исто, 148

Поред Теодосија, који је у целости читао Доментијана, постоје трагови читања и употребе Доментијана у одломцима. Налазимо их у каснијим текстовима названим родослови и летописи. Овде се поставља логично питање, како можемо бити сигурни да је баш Доментијан био њихов извор? Извор за догађаје везане за Савино доба морао је бити Доментијан у оригиналном облику текста или Доментијан сажет и прерађен у Теодосијевом житију св. Саве. Наравно постоји и могућност да је по среди била нека компилација ослоњена на једног од биографа св. Саве. У неким случајевима текст је формално истоветан тако да можемо бити сигурни у његову веродостојност нпр. код старијих родослова у другим случајевима имена која се помињу су од велике помоћи, нпр. помен цара Алексија 5 Мурзуфла и патријарха Манојла 1 Саратена зна се да потиче из једне верзије Доментијановог текста.

Трагови коришћења житија или извода из њих дају се поделити у три подгрупе.

1. У првој подгрупи види се тежња ка веома сажетом прегледу живота св. Саве и представљају целине унутар опширнијих родословних текстова.
2. Другу подгрупу чине они родослови који у себи садрже само одломак из житија нпр. Савино рукоположење за архиепископа.
3. И коначно ту је она подгрупа која бележи само један догађај, тај догађај је по правилу Савино рукоположење за архиепископа.

У књизи Љ. Стојановића, Стари српски родослови и летописи наводи се неколико веома сродних али не и идентичних текстова: Карловачки, Загребачки, Врхобрезнички и Пајсијев.

Најопширније је Карловачки који даје скицу Савиног животног пута (Растко, са 17 година намесник; тајно бекство са Русиним у Свету Гору; монашење у Пантелејмону; одлазак у Ватопед; долазак оца; куповина места за манастир; градња Хиландара).⁷⁴ Потом следи један крајње конфузани али веома битан одломак који каже: По сих Сва избирајет се судом и саветом цара грчаскога кир Алексијем и патријархом цариградским да будет прот Светир гори, та же архиепископом хиротонисует се своеи (и)х србие земле.⁷⁵ Овај текст је крајње непажљив у преношењу свога предлошка. Помиње се дакле "цар грчаски кир Алексије" али у догађају у којем није учествовао. Загребачки не помиње имена и једноставно саопштава: поставлае се цариградским царе и патријархом и протом Свете горе да јест Сава архиепископ свих српских земл архиепископ.⁷⁶ Врхобрезнички има исто али без биографских бележака након замонашења. Значајна разлика се види у Пајсијевом: И свети Сава поставлает се архиепископом в Константину граду рукоју патријарха Мануила, царствујушту тогда благочастиву царју Комнину.⁷⁷ Патријарх Манојло нам је већ познат док се цар Комнин није јављао, али се да препознати. У раним српским текстовима, Алекса се јавља као цар док се као "велики грчки цар" јавља у житију Симеоновом написаном из Савиног пера.

⁷⁴ С. Ћирковић, Доментијанова просопографија, 150.

⁷⁵ Љ. Стојановић, Родослови и летописи, 24

⁷⁵ Исто, 24

⁷⁶ Исто, 24

Више пута је помену поводом свадбе Немањиог сина и Алексијеве кћери а у вези са подизање Хиландара назван је цар Алекса Комнен. Ово се без сумње односи на Алексија 3 Анђела и потиче од праксе да се уз име владара наводе имена предходних династија.⁷⁷ Већ је раније показано да у Петроградском рукопису поред имена цара Теодора 1 Ласкариса наведено и име Алексија 5 Мурзуфла, који је грешком изједначен са царем Алесијем 3 Анђелом. Од Алексија Комнина у Савином житију св. Симеона остао је цар Комнин који је смештен у погрешан контекст али је остао поуздано сведочанство о Доментијановим рукописима са Алексијевим именом.

Иако се Савино хиротонисање за архиепископа јавља у сва четири родослова ни у једном нема године хиротонисања као ни у Доментијановом (са изузетком Петроградског рукописа о чему је већ било речи) и Теодосијевом. У каснијим родословима и летописима ситуација је обратна, биографске белешке су гурнуте у страну а година хиротоније има централно место.

Пејатовићев родослов, који садржи уметке из новијег доба, такође сведочи о коришћењу Доментијана. У овом родослову стоји да је Сава са 17 година побегао на Свету гору где се замонашио у Руском манастиру, у наставку текста стоји: "Постави се архиепископ Сава цариградским царем Алексијем и патријархом кир Германом и протом Свете горе в лето 6722".⁷⁸ Герман се јаља у Бечком рукопису као и код Теодосија. Већ је објашњено да је Манојло 1 Саратен био патријарх који је хиротонисао Саву за архиепископа а не Герман. У тексту је међутим наведена 6722 година као година Савине хиротоније што је податак из додатака Петроградског рукописа. Улога прота Свете горе у овом догађају, која се помиње у старијим родословима, се непомиње у старијим текстовима.

⁷⁷ С. Ђирковић, Доментијанова просопографија, 150

⁷⁸ Љ. Стојановић, Родослови и летописи,

За Пејатовићев родослов се може рећи да је хибридни, имајући у виду да је као и у Бечком рукопису Доментијановог житија патријарх Манојло 1 замењен Германом, док је година хиротоније иста као и у Петроградском рукопису. Главна разлика јесте изостављање улоге цара Теодора 1 Ласкариса приликом стварања аутокефалне Српске вркве и приписивање исте цару Алексију 3 Анђелу.

Другу грану у рукописној традицији родослова заступају Ђоровићев (Род. лет. 69) и њему веома сродан Бранковићев који је сачуван једино у латинском преводу (Род. лет. 1060–1065). Ђоровићев родослов има сажето житије Немањино а Сава се спомиње једино приликом преноса Немањиних моштију. Са друге стране у Бранковићевом је сачуван и наставак о Савином путу у Цариград као и његовом посвећењу за архиепископа, у тексту стоји: *Perexit dein S. Sava in negotiis sui coenobii Constantinopolim, acceptusque magno honore et gaudio ab Imperatore et Patriarcha, praesertim cum Imperatoris Theodori filia fuisset data in conjugem Radoslao filio despotae Stephani, et tunc Imperator et Patriarcha constituerunt S. Savam ut esset Archi-episcopus totius Serviae et Maritimae.*⁷⁹

Моменте из Савиног живота не садрже Руварчев (Род. лет. ставка 79); Новаковићев (Род. лет. ставка 114), док Хаџи Јорданов бележи: И по летех многих поставлает се архиеписком србској земли царем и патријархом Константина града.⁸⁰

У трећу групу спадају Копорињски, Пећки, Студенички и Цетињски летопис који чине групу веома сродних летописа. Садрже елементе родослова са сажетим изводом из житија Немањиног. Сава се спомиње са архиепископским звањем као: први архиепископ, први архиепископ и учитељ; први светитељ и учитељ; први архиепископ српски (Род. лет. 121,142).⁸¹

⁷⁹ Теодор који је поменут у тексту није Теодор 1 Ласкарис већ Теодор 1 Анђео. О Бранковићевом родослову постоји монографија Р. Новаковић, Бранковићев летопис, Београд 1960. У делу посећеном бугарском царству помиње се Савина посета цару Јовану 3 Ватацу при повратку из Сете земље и позива се на житије, што може бити само Доментијаново житије.

⁸⁰ Љ. Стојановић, Родослови и летописи,

Млађи летописи доносе оскудне податке и једино се по титули Немањиној може закључити да им је извор био Доментија. Савини помени своде се на формулу в лето 6727 постави се свети Сава (први) архиепископ(ом), даље се говори о успостављању епископија и њихов списак по рангу.⁸²

Много малобројнији кратки летописи који су извор информација о Светом сави црпели из у крајњој линији неког од рукописа Доментијановог житија који је био сродан Петроградском рукопису. Међутим они су што се тиче хронологије веома непрецизни.⁸³ Следи о постављању епископа (Род. лет. 489 Верковићев, Остојићев). Сва три рукописа спадују, по класификацији Љ. Стојановића, у другу групу, где углавном стоји 6722 година као година Савине хиротоније.

Изван жанра родослова- летописа, али ипак ослоњени на њих, налазе се списи о патријарсима. Постоје три одјављена састава, Пећи и Даничићев неговоре изричито о хиротонији (Род. лет 154,163-165). У трећем под насловом Сказаније кратко от летописца србскога изабрано сачуваном у два рукописа (Руварчев и Драгосављевићев) има податке који се неслажу у свему.

Ту имамо једну сажету историју покрштавања Срба и Бугара. У тексту стоји да су најпре Бугари а потом и Срби покрштени од стране Грка и грчких свештеника да су затим заузели многе земље. И коначно каже да се састао сабор са благословом цариградског патријарха Емануила, да је он хиротонисао Саву и дао му овлашћења која потом набраја. Овај последњи податак се у оба рукописа завршава информацијом да се то догодило током владавине Алексија V Дуке и Теодора I Ласкариса⁸⁴, године 6711 (у оба рукописа).

⁸¹ С. Ђирковић, Доментијанова просопографија, 151

⁸² Исто, 151

⁸³ Исто, 152

⁸⁴ У Драгосављевићевом рукопису Теодор је ословљен као Власкар

У наставку оба рукописа, налази се попис архијереја, најпре архиепископа а затим и патријараха све до 18 века. На почетку стоји Сава, први архиепископ српски, за кога се каже да се "постави" 6722.године што је година која се налази у додацима Петроградском рукопису и понеким од кратких летописа.⁸⁵

На основу прегледа направљеног на предходним страницама може се извући више закључака о проблему колебања између Германа и Манојла као личности која је обавила Савину хиротонију.

Неоспорно је да је Доментијаново житије имало велики утицај на касније историјске саставе али је исто тако сасвим јасно да рукописи којима располаже данашња наука ипак не представљају репрезентативни узорак рукописне традиције Доментијановог текста. Аутори каснијих историјских састава су испред себе имали већи број рукописа него данашњи историчари, у којима су могли пронаћи имена Германа и Манојла као патријараха који су хиротонисали Саву али и 6722 и 6727.годину као време посвећења, било уз помен цара Алексија или без њега.

Доказано је да замена Манојла Германом није била омашка преписивача. Промена је била намерно направљена у једном делу оних рукописа који су служили као протографи.⁸⁶ Млађи текстови показују да Манојло I преовлађује, док се Герман помиње само у Пејатовићевом родослову, али је посредством Теодосијевог текста ипак био познат. Занимљив је Петроградски рукопис Доментијановог житија јер се у њему примећују трагови исправљања од Германа на Манојло.

⁸⁵ С. Ђирковић, Доментијанова просопографија, 152

⁸⁶ Текстови који су послужили као препис

Ступање Саве Немањића на историјску позорницу десило се у време када су се две грчке државе настале на темељима срушеног царства бориле за политичку превласт, а њихови миртополити, епископи, архиепископи и патријарх у Никеји за јединство цркве, односно покушавајући да наметну свако своју превласт и премоћ у областима некадашњег Цариградског патријархата.⁸⁷ На простору Епирске државе постојала је мрежа епископија и митрополија, које су до пада Цариграда у руке крсташа 1204. године биле под јурисдикцијом Цариградског патријарха, који је након што је избегао у Никеју и након отпочињања идеолошког сукоба Ласкариса и Анђела, био онемогућен да обавља канонске и јурисдикционе обавезе на простору Епира. Немогућност бирања локалних епископа и митрополита била је главна црта те немоћи. Митрополија у Наупакту на челу са Јованом Апокавком⁸⁸, и аутокефална Охридска архиепископија на челу са Димитријем Хоматином била су два главна црквена средишта Епирске државе. Учени и амбициозни Димитрије Хоматин имао је намере да својој архиепископији да утицај и значај једног патријархата а себи утицај и значај једног патријарха.⁸⁹ Избор и постављање епископа у Епиру и околним областима, у то време је водио Синод Епирских епископа на челу са митрополитом Јованом Апокавком.

⁸⁶ Д. Марјановић, Византија и српска црква, 33

⁸⁷ Апокавк је био рођак чувеног историчара Константина Манасеса који је био митрополит Наупакта између 1175. и 1187. године. Образовао се у Цариграду заједно са Димитријем Хоматином и Манојлом Саратеном Харитопулом каснијим патријархом у Никеји. Каријеру је почео ђакон у Наупактској митрополији. Касније је био у служби патријараха Василија Каматира (1183-1187), Георгија Ксифилина (1191-1199) и Јована Каматира (1199-1206). Уз то био је познаник и са патријархом Германом 2 па у спору између Епира и Никеје никада до краја није стао уз Теодора 1 Анђела.

⁸⁸ Д. Марјановић, Византија и српска црква, 33

Никејски патријарси су ћутке прелазили преко ових питања све док Манојло Саратен није почео да води бројну преписку са Јованом Апокавком. Иза овог црквеног сукоба ипак се може видети и утицај политике. У горе поменутој преписци Јован Апокавк наводи да јединствена царска власт не постоји и да не прихвата царско достојанство никејских Ласкариса. Исти став износи и Димитрије Хоматин у писму светом Сави.⁹⁰

Наравно то је био став и целокупног политичке и црквене елите Епирске државе. Поново се ваља вратити на преписку патријарха Манојла Саратена и митрополита Јована Апокавка. У једном од писама Манојло себе титулише као "милошћу божјом архиепископ Константинопоља и Новог Рима, васељенски патријарх", Апокавк у одговору наглашава да му није познато такво титулисање цариградског патријарха. Међутим обзиром да се школово у Цариграду управо са Манојлом сасвим сигурно је знао да се термин васељенски патријарх јавља још у 5. веку. Неки од примера у каснијем периоду јесте Седми васељенски сабор или Фотијев сукоб са Римом, одредница васељенски патријарх се у титулатури Цариградских патријараха јављала најчешће када је по среди био неки сукоб. Ниједан предходник Манојла I Саратена Харитопула на месту никејског патријарха није носио ову титулу. Амбициозни Манојло је поновним увођењем термина васељенски у своју титулатуру хтео да подигне углед своје црквене организације у подељеном грчком свету а пре свега у Епиру.

Реакције на овај црквени сукоб између Епира и Никеје у Србији нису познате, али на основу брака Радослава Немањића и Ане, ћерке Теодора I Анђела може се извући закључак да је политика ипак превагнула и да се Србија није уплитала у сукоб. Али када је Сава требало да бира коме ће се обратити за добијање архиепископског чина одлучио се за Теодора I Ласкариса и Никеју. Траживши аутокефалност од цариградског патријарха изгнаном у Никеју Србија је на посредан начин признала његов статус и власт коју је уживао као престони архијереј некадашњег Царства, за чију обнову су се борили у Никеји али и у Епиру.⁹¹ Епирско свештенство је ишло дотле да су цариградском патријарху оспоравали духовну превласт поред тога што су га у јурисдикционом смислу у потпуно заобишли по питању његових права на простору Епирске државе.

Будући да је седиште патријарха након пада Цариграда пребачено у Никеју, Епирци су му чак оспоравали и епитет цариградског патријарха сматрајући да би било исправније ослонљавати га као Никејског патријарха. Српско опредељивање за Никеју потврђено је и у савременим текстовима па тако у Доментијановом житију светог Саве. То се види из тога што приликом описивања Савиног добијања аутокефалије од цариградског патријарха чиме је са српске стране признат царски идентитет Никеје који им је оспораван од стране Анђела и Епирске државе.

Најстарији текстови неговоре о години Савине мисије нити о години хиротоније. Петроградски рукопис има годину 6722 (01.09.1213-31.08.1214), али је она дописана на маргини и уз то је нетачна. Уз то тада је Михаило IV Ауторијан (1206-1212) био патријарх, до времена Манојла I Саратена сменила су се још два патријарха. У млађим рукописима се поред 6722.године спомиње и 6711 (апсолутно немогућа) и 6727, која је опште прихваћена као година хиротоније, извор ових година није познат. Ауторитет последње године почива на протестном писму Димитрија Хоматина од 8.маја 1220.године а не на рукописној традицији.⁸⁹ Природно би било закључити да је писмо било реакција на хиротонију из предходне 1219.године уз предпоставку да је Димитрије Хоматин одмах реаговао на овај догађај, зашта нема довољно доказа.

Постоји општа сагласност да је Савино хиротонисање обављено на неки велики празник 1219.године али постоје различита мишљења о томе који је то празник. Поједини аутори (Н. Радојчић, Д. Богдановић) тврде да је празник био у пролеће док други (М. Живојиновић) тврде да је празник био у јесен.⁹²

89

⁹⁰ Исто, 36-37

⁹¹ С. Ћирковић, Доментијанова просопографија, 154

⁹² Види Историја српског народа, Београд 1981, 316-318; М. Живојиновић, О бораваца светог Саве у Солуну, Историјски часопис 24 (1977), 63-71

Дакле, између хиротоније и Хоматиновог писма 8.мај 1220 прошло је између 9 и 13 месеци (у зависности од тога дали је хиротонија обављена у пролеће или јесен). За веће промене у цркви и држави то је био кратак период. Догађаји који би морали да се догоде за тако кратак временски период (повратак из Солуна, избор и посвећење нових архијереја, повлачење призренског епископа под притиском, одржавање сабора), мало је вероватно да су се одиграли у тако малом временском интервалу.

У осврту Димитрија Хоматина, Охридског архиепископа, на Савин животни пут, јасно се да распознати период пре хиротоније и период након хиротоније. Информације о периоду након хиротоније су оскудни и своде се на постављање епископа и приморавање призренског епископа на повлачење.⁹³

Савина хиротонија се без проблема хронолошки може сместити између доласка на патријаршијски трон Манојла I Саратена (1217-1222) и посланице архиепископа Димитрија Хоматина (8.мај 1220). Делови 1217 и 1220 могу бити одмах одбачени те тако остају 1218 и 1219.година као могуће године Савине хиротоније. Професор С. Ћирковић је изнео могућност иако како је и сам навео слабо оправдану да је хиротонија обављена можда и 1218.година.⁹⁴

⁹³ С. Ћирковић, Доментијанова просопографија, 154

⁹⁴ Исто, 154

ЗАКЉУЧАК

Циљ овог рада био је да на један јасан и једноставан начин истакне сваког Византинца који се помиње у Доментијановом житију светог Саве и да без обзира на значај тих личности наведем на који начин су били повезани са светим Савом и Србијом и која је била њихова улога и значај у догађајима из живота првог српског архиепископа. Сматрам да је начин на који сам структурирао рад, просопографија, био најбољи начин да се што подробније обради једна оваква тема, пошто се на један једноставан и прегледан начин даје преглед свих Византинаца помињаних у житију. Други циљ био је показивања значаја Византинаца на српску историју тог доба и њихов утицај на успон светог Саве и саме Србије, пре свега у црквеном погледу. Сматрам да је рад испунио оба циља обзиром да су у њему расветљене веома малобројне грешке које је изузетно добро обавештени Доментијан направио, наравно ту мислим на навођење имена погрешног патријарха који је хиротонисао Саву. Потом на грешку везано за навођење имена Теодора I Ласкариса као имена оца супруге краља Радослава. Сем ове две грешке Доментијан није имао пропусти тако да се рад барем у другом поглављу сводио на изношење историјских чињеница, навођења контекста и догађаја из житија везано за личности и евентуалних тумачења идеолошких и верских порука које је Доментијан слао читаоцима. У првом поглављу настојао сам да изнесем што више чињеница о рукописима и историји текста Доментијановог житија али услед непостојања критичког издања овог изузетно важног текста нисам могао да се детаљно бавим овим проблемом. Треће поглавље је имало за циљ, за који лично мислим да је постигло, да покаже колико је Доментијаново житије за иста важан текст за српску историју и колики је био његов утицај на касније историјске саставе. Последње поглавље је показало да је Доментијаново житије светог Саве било извор многим каснијим историјским текстовима од којих су многа жанровски била удаљена од свог извора. Међу тим каснијим саставима има житија, родослова, летописа и историја.

Треће поглавље је показало да су аутори каснијих текстова, користили и неке друге изворе од који су данас нама многи непознати а који су се мање или више ослањали на Доментијана. Од нама познатих дела која су се ослањала на Доментијана, наравно, Теодосијево житије је у највећој мери било ослоњено на прво житије светог Саве. Наравно, Теодосије је само један од многих који су користили Доментијана у различитим облицима и

Закључци до којих сам дошао у овом раду највише примене могу имати у теми која се бавила утицајем Доментијана као извора на касније историјске саставе јер као што сам рекао тема првог поглавља је у великој мери изношење већ познатих чињеница и за циљ има да уведе читаоца у тему и олакша му разумевање разних рукописа житија који су касније током текста коришћени. Друго поглавље је нешто компликованије због самог начина на који је рад у њему конципиран. Дакле, без обзира на личност којом сам се бавио, први део је посвећен изношењу већ познатих чињеница и представља својеврсну кратку биографију тако да нема неку научну примену. Са друге стране део који се бави контекстом у којем се одређена личност помиње у житију и начину на који аутор говори о њима као и расветљавању појединих симбола и стилских фигура у којима Доментијан пише, може имати научну примену. Наравно у којим областима и у коликом обиму је дискутабилно. Ако ништа друго мислим да би рад могао барем да помогне људима који би се бавили овом темом у будућности показујући им проблеме ове теме и начин на који би можда било добро да обрађују ову област. Поред тога сматрам да овај рад може да усмери људе да се баве овом веома, барем по мом мишљењу, значајном темом.

САДРЖАЈ:

Списак скраћеница.....	3-4
Предговор.....	6
Увод	8-12
Рукописи и историја текста Доментијановог житија св. Саве.....	14-16
Просопографија Доментијановог житија св. Саве	18-33
Доментијаново житије као извор.....	35-45
Закључак.....	47-48